

تحلیل فضایی کتابخانه‌های عمومی منطقه ۱۲ تهران با استفاده از GIS

مرضیه معصومی^۱، منوچهر فرج‌زاده^{۲*}

۱- دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۲- استادیار گروه جغرافیای دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

پذیرش: ۸۴/۸/۳۰

دریافت: ۸۳/۴/۳

چکیده

کتابخانه‌های عمومی در دسترسی عموم مردم به محصولات فرهنگی و اطلاعاتی نقش به‌سزایی دارند. در این مقاله کتابخانه‌های عمومی منطقه ۱۲ تهران از نظر توزیع فضایی، دسترسیها و تسهیلات ارزیابی شده است. به همین منظور ابتدا نقشه‌های پایه و اطلاعات توصیفی مختلف از جمله: جمعیت، سطح سواد و همچنین زیرساختها و تسهیلات کتابخانه‌ها جمع‌آوری شد. سپس با تنظیم و تکمیل پرسشنامه برخی از اطلاعات مورد نیاز ارزیابی از مراجعان تهیه گردید. نتایج این تحقیق نشان داد که علی‌رغم اینکه میانگین جمعیت منطقه ۱۲ تهران نسبت به سایر مناطق تهران کمتر می‌باشد؛ ولی تعداد کتابخانه‌ها از فراوانی بیشتری برخوردار است. همچنین کتابخانه‌های موجود، توزیع فضایی مناسبی نداشتند و امکانات و تسهیلات موجود در کتابخانه‌ها به هیچ‌وجه پاسخگوی جمعیت شعاع ۱۰۰۰ متری تحت پوشش (که با استفاده از توابع سامانه اطلاعات جغرافیایی محاسبه شده است) نمی‌باشد. دسترسی به کتابخانه‌ها نیز در وضعیت مناسبی قرار ندارد. برای حل مشکلات موجود، پیشنهاد استفاده از فضاهای فرهنگی موجود و ایجاد کتابخانه‌های جدید در منطقه داده شده است.

کلید واژه‌ها: برنامه‌ریزی شهری، کتابخانه‌های عمومی، توزیع فضایی، سامانه اطلاعات جغرافیایی.

۱- مقدمه

شاید یکی از بهترین مکانها برای مطالعه، علم‌اندوزی و گذران اوقات فراغت کتابخانه باشد. کتابخانه‌های عمومی یکی از اجزای اصلی جامعه هستند که می‌توانند نقش مهمی در رشد و اعتلای فرهنگ جامعه ایفا کنند. به همین جهت می‌توان آنها را به عنوان یک قدرت اجتماعی و یکی از عوامل مهم تأثیرگذار در جامعه محسوب کرد. نقش این نوع کتابخانه‌ها به حدی محسوس و مهم است که با نام دانشگاه‌های عمومی خوانده می‌شوند.

برای مکان‌گزینی محل مناسب کتابخانه‌ها، باید تعداد و تراکم جمعیت، کاربری اراضی و تدارک نیروی انسانی موردنیاز، فضای کتابخانه‌ها و تهویه مطبوع قبل از احداث کتابخانه و تعداد کتابها، اعضای مراجعان، خدمات رفاهی و جنبی بعد از احداث ارزیابی شود؛ زیرا تراکم جمعیت، کاربری اراضی اطراف کتابخانه‌ها و زیر ساختهای اولیه آن را نمی‌توان بعد از ساخت کتابخانه تغییر داد و باید قبل از ساخت برای آن برنامه‌ریزی شود؛ ولی تعداد کتابها، مراجعان، اعضا و خدمات جنبی را می‌توان بعد از ساخت کتابخانه بنا به استقبال مراجعان تغییر و گسترش داد [۱].

امروزه، تعداد کم کتابخانه‌های عمومی، شرایط مثبت‌نام (مانند داشتن شماره تلفن و معرف) و شرط سنی مراجعان، سیستمهای قدیمی و ناکارآمد (به‌خصوص عدم وجود وسایل سمعی و بصری و رایانه)، توزیع نامناسب و طی مسافتهای طولانی و پرمخاطره بویژه در شهرهای بزرگ، دسترسی به کتابخانه‌ها را دشوار ساخته است. افزون بر این تعطیلیهای طولانی که مدت زیادی را از مشتاقان کتاب و کتابخوانی، به‌خصوص افراد تازه‌وارد می‌گیرد و ممکن است افراد برای مدتی از رفتن به کتابخانه صرف نظر کنند. به‌علت مسائل فوق تعداد زیادی از افراد جامعه به کتابخانه‌های عمومی مراجعه نمی‌کنند. «اکثر کتابخانه‌های عمومی فاقد هر گونه سرویس برای بی‌سوادان، کودکان و نوجوانان می‌باشند و تا مردادماه ۱۳۷۰ ه.ش. فقط ۱۳ کتابخانه عمومی در تهران بازگشایی شده بود». تا تابستان ۱۳۸۲ ه.ش. ۶۴ کتابخانه عمومی در مناطق بیستگانه تهران ساخته شده است؛ یعنی در طی ۱۲ سال، ۵۱ کتابخانه عمومی به‌غیر از کتابخانه‌های مساجد، حسینیه‌ها و کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در تهران مورد بهره‌برداری قرار گرفته‌اند [۲، ص ۶۲]. این در صورتی است که رشد کیفی کتابخانه‌ها به کندی صورت می‌گیرد و هیچ هماهنگی با رشد

جمعیت ندارد. مطالعه حاضر به منظور ارزیابی وضعیت مکانی کتابخانه‌های عمومی در منطقه ۱۲ صورت گرفته است و به همین منظور از تواناییهای سیستم اطلاعات جغرافیایی استفاده شده است.

۲- پیشینه تحقیق

تحلیل موقعیت و ارزیابی امکانات موجود در کتابخانه‌ها به وسیله محققان مختلف در داخل و خارج کشور مطالعه شده است. زنگی‌آبادی در سال ۱۳۸۱ ه.ش. وضعیت کتابخانه‌های عمومی و دسترسی به آن را در شهر کرمان بررسی کرد. او با کمک سامانه اطلاعات جغرافیایی^۱ به مکانیابی کتابخانه‌های عمومی موجود و آتی شهر کرمان پرداخت [۳]. مرجانی (۱۳۷۷) به بررسی راه‌حلهای بهبود وضعیت کتابخانه‌های شهر ری پرداخت و با پخش و جمع‌آوری پرسشنامه‌هایی از مدیران و مراجعان، به‌طور مفصل نحوه امکانات و دیگر مشخصات کتابخانه‌ها را بررسی کرد. او به این نتیجه رسیده است که بیش از ۵۰ درصد اعضای کتابخانه‌های عمومی (که برای مطالعه درسهای تحصیلی، کمک درسی و تست‌های کنکور به کتابخانه می‌آیند) بیشتر محصل یا پشت کنکوری هستند [۴]. بهفروزی (۱۳۷۰) نیز به تحلیل امکانات کتابخانه‌ها پرداخته و مسائل مکانی آنها را مورد توجه قرار نداده است [۲]. داودیان (۱۳۷۶) با هدف مقایسه میزان رضایت‌مندی استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های وابسته به سازمان فرهنگی- هنری شهرداری و استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های عمومی وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در شهر تهران تحقیقی را انجام داد. نتایج تحقیق او نشان می‌دهد که فقط در زمینه ضوابط و مقررات، میزان رضایت استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های عمومی وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی بیشتر از سازمان فرهنگی هنری شهرداری است و در سه زمینه دیگر، یعنی مجموعه کتابخانه، خدمات جنبی، شرایط فضا و تجهیزات کتابخانه‌های مورد بررسی، میزان رضایت استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های عمومی وابسته سازمان فرهنگی- هنری شهرداری بیشتر از رضایت استفاده‌کنندگان کتابخانه‌های وابسته به فرهنگ و ارشاد اسلامی است [۵]. ابازی (۱۳۷۶) نیز به بررسی شرایط

1. GIS: Geographic Information System

کتابخانه‌های عمومی شهر اصفهان پرداخت. او با بررسی تعداد مراجعان و نوع تقاضای آنها، سطح انتظار مراجعان را مشخص و سعی کرد تا با سیاستگذاری و تغییر در کمیت و کیفیت مجموعه مواد اطلاعاتی و جلب رضایت مراجعان، تسهیلات ویژه‌ای را برای دسترسی به اطلاعات پیشنهاد کند [۶].

آقاجان‌زاده (۱۳۷۵) با بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی استان مازندران پس از شناسایی فضا، امکانات و نیروی انسانی، نکات قوت و ضعف آنها را تحلیل کرد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که تعداد کتابخانه‌ها با جمعیت موجود همخوانی ندارد و کتابخانه‌ها به‌ندرت دارای افراد متخصص کتابداری است و هیچ یک از مدیران تخصص کتابداری ندارند. همچنین بسیاری از مکان فعلی کتابخانه‌ها، مخصوص کتابخانه ساخته نشده‌اند [۷]. افروزی‌نیا (۱۳۷۶) با بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی استان خوزستان به این نتیجه رسیده است که تعداد کتابخانه‌های استان کافی نبوده و نیست اکثر مراجعان را دانش آموزان و دانشجویانی تشکیل می‌دهند که در گروه سنی ۱۵ - ۲۳ سال بوده و بیشتر مرد هستند؛ همچنین کتابخانه‌های موجود نیازهای مراجعان را در مورد کتاب، فضا و خدمات جنبی مرتفع می‌سازند [۸]. ترشیزی (۱۳۷۴) به بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی - دولتی و وقفی شهر مشهد پرداخته و یافته‌های وی نشان می‌دهد که فضا و امکانات کتابخانه استان قدس رضوی (مرکزی) از وضعیت مناسب و خوبی نسبت به بقیه کتابخانه‌ها برخوردار است و در مجموع مطالعات او نشان داده که برنامه‌ریزی صحیح از فضا و مجموعه کتابخانه، نقش بسزایی در ایجاد عادت و علاقه به مطالعه دارد و بیشتر کتابخانه‌ها به طور عمده برای قرائت استفاده قرار می‌گیرند [۹]. آشوغ (۱۳۷۳) نیز به بررسی وضعیت فضا، امکانات و افراد شاغل کتابخانه‌های عمومی استان گیلان پرداخته است [۱۰]. امانی (۱۳۷۴) به بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی استان اردبیل پرداخت. نتایج مطالعه او نشان می‌دهد تعداد کتابخانه‌های استان کافی نبوده و اکثر مراجعان در گروه سنی ۱۳-۲۲ سال قرار داشته‌اند و بیشتر مرد و مجرد هستند؛ همچنین، براساس نظرسنجی که از مراجعان صورت گرفت، مشخص شده که فضای اکثر کتابخانه‌ها و میزان ارائه خدمات جنبی کتابخانه‌ها در وضعیت مناسبی قرار ندارد [۱۱]. کانفیندفر^۱ (۱۹۸۹) میزان رضایت مراجعان از خدمات کتابخانه‌ها را با ۶ معیار

1. Kanfindfer K.

ارزشیابی «انجمن کتابداری آمریکا»^۱ از جمله مجاورت، تهویه مطبوع، تعداد میز و صندلی، تعداد کتب، فضا و نیروی انسانی متخصص در ۱۸ کتابخانه با شیوه‌های آماری مناسب تحلیل کرده است. نتایج کار او نشان می‌دهد که هیچ رابطه‌ای بین رضایت و خوشایندی مراجعان و ۶ معیار مطالعه شده وجود ندارد [۱۲]. اولیور^۲ (۱۹۹۶) گسترش فرضی کتابخانه‌های عمومی را توصیف می‌کند و ایجاد «بانک اطلاعاتی عمومی»^۳ را الزامی می‌بیند. یافته‌های او نشان می‌دهد که تحت بعضی موقعیتها، یک سیستم مختلط برای عموم از تدارک یک سیستم منفرد یا خالص، هزینه‌اش کمتر و میزان بازیابی و بهره‌وری سیستم بیشتر خواهد بود [۱۳]. برنارد^۴ (۱۹۹۶) نقش کتابخانه‌های عمومی را در کمک به پیشرفت جامعه بررسی می‌کند و این رابطه را بسیار ارزنده و مفید مطرح می‌کند [۱۴]. هانسون^۵ به بررسی وضعیت نزدیک به ۲۱ سال کار (۱۹۱۸-۱۸۹۷) کتابخانه قدیمی وست‌مونت^۶ پرداخته است و از جمله به مسائلی نظیر تعداد مراجعان، تقاضا و سطح انتظار مردم از آن کتابخانه اشاره کرده است. به اعتقاد او جایگاه واقعی کتابخانه بسیار ارزنده بوده است و نتایج مطالعه وی نشان می‌دهد که حدود ۹۵ درصد مجموعه کتابخانه با نیازهای مراجعان همخوانی دارد [۱۵].

به طور کلی سیستم اطلاعات جغرافیایی به جغرافیدانان و برنامه‌ریزان امکان می‌دهد با گردآوری و تحلیل اطلاعات برای سالم‌سازی محیط زیست و جامعه شهری همراه با آینده‌نگری منطقی در مسائل شهری در مطلوبیت بخشیدن به محیط شهری، سهم عمده‌ای را بر عهده گیرند که یکی از این راهبردها مکان‌گزینه‌های بهینه است [۱۶]. استفاده از این سیستم برای مکانیابی و قابلیت دسترسی از تواناییهای بارز آن محسوب می‌شود. در مجموع قابلیت دسترسی از طریق توزیع فضایی مراکز خدماتی، سهولت دسترسی به هر مرکز، میزان کیفیت و نقش فعالیت‌های انجام شده در یک مکان تعیین می‌شود [۱۷]. در عین حال تخصیص و مکانیابی برای اراضی شهری از الگوی استاندارد در قالب سرانه کاربری‌های شهری پیروی می‌کند که لازم است در برنامه‌ریزیهای شهری مورد توجه قرار گیرد [۱۸]. شاخصهای

-
1. A.L.A: America Library Association
 2. Oliver M.
 3. P.D.B: Public Database Bank
 4. Bernard M.
 5. Hanson E.
 6. West Mount

متعددی برای مکان‌گزینی مراکز خدمات شهری مطالعه شود تا بر اساس آن بتوان مکانهای بهینه را تعیین کرد. این شاخص عبارتند از سازگاری، مطلوبیت، ظرفیت و وابستگی [۱۹]. در این شاخصها سازگاری به مفهوم هماهنگی و همخوانی کاربریها با یکدیگر، مطلوبیت به مفهوم استقرار مراکز از نظر وضعیت محیطی، شعاع دسترسی و...، ظرفیت به مفهوم میزان بارگذاری مراکز با توجه به نیاز، قابلیت و وابستگی به شکل متناسب و زنجیروار کاربریهای شهری اطلاق می‌شود.

تحقیق حاضر در منطقه ۱۲ تهران برای تحلیل وضعیت کتابخانه‌های عمومی صورت گرفته است. این وضعیت هم شامل بررسی موقعیت فضایی و مکانی و کاربری اراضی اطراف کتابخانه‌ها است و هم امکانات و تسهیلات داخلی آنها را شامل می‌شود.

۳- مواد و روشها

در این تحقیق از دو دسته اطلاعات استفاده شده است. دسته اول شامل اطلاعات جمعیتی منطقه ۱۲ است که از مرکز اطلاعات جغرافیایی تهران وابسته به شهرداری تهران گرفته شده است. این اطلاعات به صورت رقومی به همراه نقشه منطقه است. دسته دوم اطلاعات از طریق مطالعه میدانی و پخش پرسشنامه در بین مراجعان و مدیران کتابخانه‌های عمومی در مورد اوضاع داخلی کتابخانه و همچنین محیط اطراف کتابخانه (که ساکنان منطقه بهتر از هر کسی می‌توانند در مورد آن نظر دهند) و مسائل دیگر کسب شد. این تحقیق بیشتر براساس تفحص و بررسی نقادانه از وضع محیط داخلی و خارجی کتابخانه‌ها تدوین شده است. دلایل تاریخی، فرهنگی، سهولت ارتباط با مناطق مرکزی، حق ساکنان منطقه از تسهیلات بهتر و بیشتر و بیشترین تعداد کتابخانه از دلایل عمده انتخاب منطقه است.

حوزه مرکزی تهران در واقع هسته تاریخی شهر و دارای شخصیت اداری، سیاسی، آموزشی، تجاری، خدماتی، بهداشتی، درمانی و حتی تفریحی است. این حوزه شامل مناطق ۶، ۱۰، ۱۱، ۱۲ و بخشی از مناطق ۱۳ و ۱۴ است و بیشترین تأسیسات اداری-تجاری و خدماتی را دارد. به جرأت می‌توان گفت توزیع بیش از ۵۰ درصد سازمانهای دولتی در مقیاس شهری و کشوری و ۴۰ درصد واحدهای صنعتی و ۴۴ درصد کل کاربریهای غیرمسکونی در حوزه مرکزی تهران (هسته اصلی شهر) بوده و باید در اصلاح بافت عملکردی شهر تهران به این

تمرکزها توجه شود [۲۰، صص ۳۰-۳۱].

در این تحقیق هفت کتابخانه عمومی - دولتی در منطقه ۱۲ تهران به علت استقبال زیاد مراجعان بررسی شد. موقعیت این کتابخانه‌ها عبارتند از: در شمال، کتابخانه طالقانی، در مرکز منطقه و در شرق، کتابخانه ۱۷ شهریور در بوستان ۱۷ شهریور و در غرب مرکزی عمومی در بوستان شهر (پارک شهر) و در جنوب منطقه به ترتیب از راست به چپ: کتابخانه‌های علامه حلی، فردوسی در بوستان شوش، خواجه کرمانی و سیدمرتضی. این کتابخانه‌ها به صورت ناهماهنگ با جمعیت داخل و مراجعان خارج منطقه توزیع شده‌اند؛ یعنی در قسمت جنوبی چهار کتابخانه به صورت متراکم و با مدیریتهای مختلف و در قسمتهای شمالی، شرقی و غربی، سه کتابخانه به صورت پراکنده وجود دارند. کتابخانه پستی فرهنگ (ایثارگران) در زیرزمین کتابخانه مرکزی عمومی با همان تعداد کتاب خدمات رسانی می‌کند. شش کتابخانه مراکز مذهبی به ترتیب عبارتند از: در شمال کتابخانه فاطمیه در حسینیه فاطمیه، در مرتبه‌ای پایینتر از راست به چپ، کتابخانه دردار در خانه فرهنگ دردار (اولین خانه فرهنگ در شهر تهران)؛ سعادت در حسینیه حایری؛ امام حسین (علیه السلام) در حسینیه کربلایی‌ها و در جنوب شرق منطقه از راست به چپ؛ کتابخانه بقیه‌ا... در مسجد صدریه و لرزاده در مسجد لرزاده قرار دارند. موقعیت کتابخانه‌های عمومی به تفکیک سازمان مادر آنها در نقشه ۱ نشان داده شده است.

۳-۱- داده‌های پرسشنامه‌ای

اطلاعات و آمار جمع‌آوری شده مورد نیاز از کتابخانه‌ها در دو بخش مدیران و مراجعان تهیه شده است. این اطلاعات در بخش مدیران شامل درجه کتابخانه، زیربنا، تعداد کتابها، اعضا، مراجعان، کارکنان و غیره است. در بخش مراجعان شامل جنس، سن، تأهل، میزان تحصیلات، شغل و درآمد مراجعان - از درآمد و شغل سرپرستان خانوارهای آنها برای تعیین طبقه اجتماعی استفاده شد. زیرا اکثر مراجعان دارای شغل و درآمد نبودند - فاصله مکانی، زمانی و محل سکونت مراجعان، علت مراجعه، امکانات، عدم استقبال از مواد کتابخانه و غیره است. اطلاعات به دست آمده در ۲۷ جدول و ۳۰ نمودار با کمک نرم‌افزار SPSS^۱ تحلیل شده است.

1. SPSS: Sraristical Pakage for Social Scienses

۳-۲- داده‌های سامانه اطلاعات جغرافیایی^۱

وضعیت استقرار، پراکندگی کتابخانه‌ها و خصوصیات جمعیتی از قبیل تراکم و پراکندگی برای انواع گروه‌های مختلف سنی و جنسی جمعیت منطقه و مشخصات دیگر موجود در فایل‌های اطلاعاتی (بانک اطلاعاتی) در سطح منطقه در محیط آرک ویو^۲ روی ۱۸ نقشه نشان داده شده است. آمار جمعیتی سال ۱۳۷۵ (که در تهیه نقشه‌های توصیفی^۳ استفاده شد)، عبارتند از: تعداد جمعیت، تعداد افراد شاغل، بیکار، زنان، مردان، باسوادان، افراد بالای ۶ سال، بالای ۶۵ سال، افراد بین ۶-۶۵ سال، واحدها و تعداد خانوارهای ساکن که در ۱۸ نقشه رنگی نشان داده شده است. این اطلاعات از «مرکز اطلاعات جغرافیایی تهران»^۴ دریافت شد. از تحلیل‌های خاص GIS یعنی بافرینگ یا تعیین محدوده^۵، روی نقشه رقومی^۶ استفاده شد. به دلیل اینکه عملکرد و امکانات کتابخانه‌ها با درجه آنها تناسب نداشت و از محلی بیشتر و از منطقه‌ای کمتر بود، محدوده خدماتی کتابخانه‌ها به شعاع یک کیلومتر در نظر گرفته شد که شعاع عملکردی کتابخانه‌های ناحیه‌ای درجه ۲ و ۳ است. بلوکهای واقع در حوزه نفوذ کتابخانه مشخص و با یادداشت برداری دستی از کدها، آمار و اطلاعات جمعیتی ۱۰۸ رکورد رقومی که ذکر شد، خصوصیات جمعیتی اطراف کتابخانه‌ها استخراج و در جدولی تنظیم شد. این خصوصیات عبارتند از: تعداد کل جمعیت، تعداد افراد باسواد و گروه‌های سنی مختلف بلوکهای منطقه ۱۲ تهران. در مرحله بعد تعداد جمعیت منطقه و افراد باسواد، تعداد کتابها و دیگر امکانات کتابخانه‌ها با استانداردهای سازمان یونسکو و انجمنهای بین‌المللی کتابداری مقایسه و ارزیابی شد. مشخصات کتابخانه‌ها و مراجعان که از طریق پرسشنامه‌ها جمع‌آوری شده‌اند، در جدولهایی تنظیم و با کمک نرم‌افزار SPSS به صورت نمودارهایی رسم شد؛ همچنین، استانداردهای کتابخانه‌ها و مشخصات جمعیتی منطقه ۱۲ (سال ۱۳۷۵) [۲۱] شامل جمعیت فعال و غیرفعال، شاغل و بیکار، میزان تحصیلات افراد در مقاطع مختلف اخذ و با تشکیل بانک اطلاعاتی در نرم‌افزار SPSS نمودارهای مربوط برای درک بهتر وضعیت

1. DGIS: Database Geographic Information System
2. Arcview
3. Choropelate Maps
4. TGIS: Tehran Geogaphic Information System
5. Buffering
6. Digital

اقتصادی، اجتماعی ساکنان منطقه ۱۲ در ۸ جدول و ۱۵ نمودار ترسیم شد.

۴- نتایج

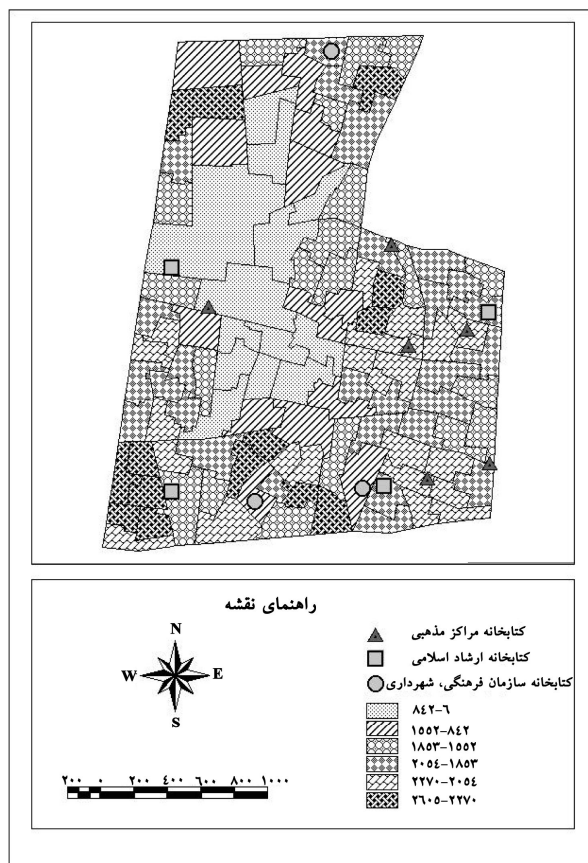
۴-۱- توزیع فضایی کتابخانه‌ها

با توجه به جمعیت محدوده شعاع عملکردی کتابخانه‌های عمومی- دولتی (جدول ۱) و تراکم و پراکندگی جمعیت منطقه ۱۲ تهران (نقشه ۱) مشخص می‌شود که هرچه از شمال به طرف جنوب حرکت کنیم، تراکم جمعیت بیشتر می‌شود. به‌طور کلی در شمال، شرق و غرب منطقه با توزیع نامناسب کتابخانه‌ها نسبت به جمعیت و انبوه مراجعان مواجه هستیم که در مواقع لزوم گاه با طی مسافت‌های طولانی از آمدن به کتابخانه مأیوس می‌شوند یا وضعیت دشوار آن را تحمل می‌کنند. در شمال منطقه به‌علت کمبود کتابخانه، افراد زیادی به کتابخانه طالقانی مراجعه می‌کنند که مواقعی از سال (امتحان دوره‌های تحصیلی، کنکور سراسری و آزاد) ازدحام مراجعان از دبیرستانها و دانشگاه آزاد که در نزدیکی آن قرار دارد، آسایش را از افراد می‌گیرد. بیشترین تراکم جمعیت در شرق و غرب منطقه به‌خصوص نیمه جنوبی آن دیده می‌شود. کتابخانه‌ها در این منطقه یا اندک هستند یا دارای مجموعه مناسب و کافی نیستند. در شرق منطقه که مهمترین و پرتراکم‌ترین محدوده و از حوزه دسترسی دیگر کتابخانه‌ها خارج است، تنها کتابخانه ۱۷ شهریور وجود دارد. در مرکز غربی - منطقه - کتابخانه مرکزی عمومی (پارک‌شهر) قرار دارد. این کتابخانه از خارج منطقه هم مراجعان بسیاری دارد. همان‌طور که مشاهده شد، مراجعه افراد به کتابخانه‌ها تابع فاصله و زمان دسترسی است و هرچه فاصله زمانی و مکانی کتابخانه کمتر باشد، تعداد مراجعان بیشتر است. ولی در مواردی که فضا و امکانات کتابخانه در حد بالا و ممتازی باشد - مانند کتابخانه مرکزی عمومی - عامل دسترسی فقط، فاصله و زمان کوتاه نیست بلکه تابع عوامل دیگری همچون مجموعه کتابخانه، خدمات جنبی، امکانات و تسهیلات محیطی کتابخانه از جمله گرمایش و سرمایش مناسب است.

اما در جنوب منطقه با تراکم کمتر جمعیت نسبت به قسمتهای شرقی و غربی، شاهد

تأسیس چهار کتابخانه بعد از انقلاب اسلامی هستیم که کتابخانه‌های فردوسی و خواجه‌کرمانی به تازگی مورد بهره‌برداری قرار گرفته‌اند. همان‌گونه که در تحقیقات قبلی هم دیده شد، افراد به کتابخانه‌های قدیمی‌تر بیشتر مراجعه می‌کنند، به همین دلیل، در کتابخانه‌های فوق ازدحام مراجعان مشاهده نمی‌شود. اما در کتابخانه‌های علامه حلی و سیدمرتضی با وجود وضعیت نامناسب محیطی - داخل و خارج کتابخانه - انبوه مراجعان برای مطالعه درسهای شخصی خود آمده بودند. آنچه مسلم است در مکانیابی کتابخانه‌های جدید فقط وجود بوستانهای موجود که در دست شهرداری است، باعث انتخاب این مکانها شده است و به ملاحظات دیگر مثل عدم مجاورت با کتابخانه دیگر (مثل فردوسی)، نزدیکی به استادیوم و زمینهای بازی و ورزشی (مثل خواجه‌کرمانی) توجهی نشده است.

با توجه به موقعیت و کاربری اراضی اطراف کتابخانه‌ها در شمال، شرق و غرب منطقه تعداد کم کتابخانه‌ها نسبت به جمعیت و انبوه مراجعان دیده می‌شود، اما در جنوب منطقه با تراکم کتابخانه‌ها روبه‌رو هستیم، به‌صورتی که شعاع دسترسی آنها با یکدیگر تداخل دارد. به‌طور کلی در بعضی کتابخانه‌ها افراد با وجود کاربریهای صنعتی، محیط ناامن اطراف کتابخانه و تداخل کاربریهای اداری در داخل کتابخانه‌ها با اکراه به کتابخانه‌ها مراجعه می‌کنند. بیشتر فضاهای خارج از محدوده دسترسی کتابخانه‌ها، در شمال، شرق و مرکز منطقه قرار دارند. در مرکز منطقه محدوده تجاری قرار دارد ولی حسینی‌ها و مساجد زیادی که دارای کتابخانه عمومی هستند، به‌صورت نیمه وقت دایر می‌باشند. در بلوکهای شمال غربی که بیشتر دارای کاربری تجاری اداری است، جمعیت کمتری سکونت دارد. با وجه به تراکم جمعیت و کاربریهای تجاری و مسکونی، بعید به نظر می‌رسد در خود منطقه، مکان مناسب برای تأسیس کتابخانه جدید یافت شود. با وسیع‌کردن فضا، تجهیز مجموعه کتابها و دیگر منابع کتابخانه در مناطق مجاور مثل کتابخانه امام خمینی در بوستان خیام (منطقه ۱۳) و آیه... طالقانی (فقط مخزن کتاب دارد و افراد فقط کتاب امانت می‌گیرند) و یا حداقل با ایجاد چند سالن مطالعه، می‌توان از ازدحام جوانان در هنگام برگزاری امتحانات و کنکور سراسری کاست.

نقشه ۱ مقایسه موقعیت کتابخانه‌های عمومی با تراکم و پراکنندگی منطقه ۱۲ تهران

۲-۴- تحلیل جمعیتی در شعاع عملکرد کتابخانه‌ها

برای انجام این تحلیل ابتدا با استفاده از تابع بافرینگ یا تعیین حریم سامانه‌های اطلاعات جغرافیایی برای هر یک از کتابخانه‌های دولتی مستقر در منطقه ۱۲ شامل کتابخانه‌های علامه حلی، سید مرتضی، ۱۷ شهریور، مرکزی عمومی، طالقانی، خواجه‌ی کرمانی یک حریم

۱۰۰۰ متری ترسیم شد. این فاصله به‌عنوان شاخص حداکثری در نظر گرفته شده است که فرد می‌تواند با پای پیاده از امکانات یک کتابخانه استفاده کند. سپس اطلاعات جمعیتی و سطح سواد اخذ شده از مرکز اطلاعات جغرافیایی شهر تهران (آمار مربوط به سال ۱۳۷۵ هـ.ش می‌باشد) در داخل حریم هر یک از کتابخانه‌ها استخراج شد که نتیجه به دست آمده در جدول ۱ ارائه شده است. همان‌طور که ارقام جدول نشان می‌دهد کتابخانه علامه حلی حدود ۴۰۰۰۰ نفر جمعیت را تحت پوشش خود دارد و کتابخانه فردوسی فقط به ۸۰۰۰ نفر جمعیت ساکن در شعاع ۱۰۰۰ متری خدمات کتابخانه‌ای ارائه می‌کند. نکته مهمی که از بررسی ارقام جدول مشخص می‌شود حدود ۳۰۰۰۰ نفر یا یک ششم از جمعیت منطقه مطالعه شده، تحت پوشش هیچ‌کدام از خدمات کتابخانه قرار نمی‌گیرند که حکایت از عدم توزیع فضایی مناسب کتابخانه‌ها در سطح منطقه دارد.

بررسی تعداد افراد با سواد در هریک از محدوده‌های کتابخانه‌ها نیز بیانگر چنین روندی می‌باشد و مشخص می‌کند که جمعیت با سواد در شعاع عملکرد هر یک از کتابخانه‌ها بالای ۸۰ درصد بوده است و با توجه به توضیح مذکور خدمات کتابخانه‌ای در حد نیاز جمعیت با سواد ساکن نمی‌باشد.

مقایسه تعداد کتابها و افراد باسواد در محدوده شعاع عملکردی نشان می‌دهد که علی‌رغم استاندارد فدراسیون بین‌المللی انجمنهای کتابداری ایفلا^۱ برای جمعیتی معادل ۱۰۰/۰۰۰ نفر باسواد حداقل ۲۰۰/۰۰۰ جلد کتاب در کتابخانه‌های عمومی ضروری می‌باشد (یعنی به ازای هرنفر باید حداقل ۲ کتاب در کتابخانه موجود باشد)؛ بنابراین باید در ازای ۱۴۴۴۱۷ نفر باسواد، حدود ۲۸۸۸۳۴ جلد کتاب در کتابخانه‌ها موجود باشد؛ در حالی که جمع کل کتابهای کتابخانه‌ها ۱۸۹۵۰۵ جلد کتاب است که در حدود ۹۹۳۲۹ جلد کتاب کسری دارد.

بنابراین با توجه به جمعیت منطقه، برای ۱۰ نفر از ساکنان، ۱۳ کتاب در کتابخانه‌های عمومی - دولتی وجود دارد. از این‌رو براساس جدول ۱ تعداد جمعیت شعاع عملکردی اطراف کتابخانه‌ها با تعداد کتابهای کتابخانه هماهنگی ندارند، فقط تعداد کتابهای کتابخانه فردوسی به‌علت کوچکی حوزه نفوذ، مجاور بودن با کتابخانه‌های دیگر، دو برابر افراد باسواد است. تعداد کتابهای کتابخانه مرکزی نیز با توجه به (موقعیت خاص) نزدیکی به مراکز تجاری و

1. IFLA: International Federation of Library Associations

دوری از مکانهای مسکونی و داشتن امکانات خوب از دوبرابر هم بیشتر است.

جدول ۱ مشخصات جمعیتی افراد ساکن در محدوده عملکردی کتابخانه‌های دولتی*

کتابخانه‌ها	جمعیت محدوده (نفر)	تعداد افراد باسواد	تعداد کتابها	افراد بین ۶-۶۵ سال
علامه حلی	۴۰۸۷۴	۳۱۲۴۵	۲۶۰۰۰	۳۲۱۹۰
۱۷ شهریور	۲۶۱۱۳	۲۰۹۱۸	۱۷۱۵۰	۲۰۲۷۶
خواجه‌ی کرمانی	۱۴۰۳۴	۹۷۷۲	۱۳۸۰۰	۱۱۸۲۰
سید مرتضی	۲۸۵۵۲	۲۱۵۷۱	۲۶۰۰۰	۲۳۸۴۱
فردوسی	۷۷۶۹	۵۲۸۱	۱۱۷۸۴	۶۴۵۲
مرکزی عمومی	۲۱۰۴۲	۱۶۷۵۲	۷۵۱۹۹	۱۷۰۱۲
طالقانی	۱۸۹۵۰	۱۶۱۷۰	۱۹۵۷۲	۱۴۶۴۶
خارج از محدوده	۲۹۱۶۶	۲۲۷۰۷	-	۲۳۸۶۰
مجموع	۱۸۶۵۰۰	۱۴۴۴۱۷	۱۸۹۵۰۵	۱۴۹۷۴۷

* اطلاعات جمعیتی از مرکز اطلاعات جغرافیایی شهر تهران (TGIS) اخذ شده است.

۴-۳- دسترسی به کتابخانه‌ها

دسترسی به کتابخانه‌های عمومی منطقه ۱۲ با توجه به فاصله زمانی و مکانی طی شده مراجعان تنظیم شده است. مبدأ حرکت مراجعان (که در پرسشنامه مطرح شده بود- به سمت کتابخانه‌ها نشان می‌دهد، افراد مسافت زیادی را طی می‌کنند و حتی از کنار دیگر کتابخانه‌ها گذشته به کتابخانه‌ای می‌روند که مطلوبتر است. جدول ۲ بیانگر فاصله مکانی طی شده به وسیله مراجعان مختلف می‌باشد. برای نمونه کتابخانه‌ای که افراد زیادی از داخل و خارج منطقه- به خصوص از طرف مناطق غربی شهر- به آن مراجعه می‌کنند، کتابخانه مرکزی عمومی است. سیدمرتضی و ۱۷ شهریور نیز از جمله کتابخانه‌هایی می‌باشند که از مسافت‌های بالای دو کیلومتر به آنجا بیشتر مراجعه می‌کنند. در مورد زمان مصرف شده تا کتابخانه‌ها دیده می‌شود، هرچه زمان مصرف شده تا کتابخانه کمتر باشد، تعداد مراجعان بیشتر است. بیشترین افرادی که زمان کمتری را برای مراجعه به کتابخانه طی می‌کنند، از مراجعان کتابخانه طالقانی هستند و بیشترین افرادی که یک‌ساعت زمان صرف می‌کنند، از مراجعان

کتابخانه مرکزی عمومی (پارک‌شهر) می‌باشند.

جدول ۲ فاصله مکانی مراجعان تا کتابخانه‌های عمومی منطقه ۱۲

کتابخانه‌ها	۵۰۰ متر	۱۰۰۰ متر	۱۵۰۰ متر	۲۰۰۰ متر	بیشتر از ۲۰۰۰ متر
علامه حلی	۱۳	۹	۰	۷	۱۰
۱۷ شهریور	۱۳	۱۲	۲	۲	۱۴
خواجوی کرمانی	۷	۵	۲	۰	۱
سیدمرتضی	۷	۹	۸	۳	۱۳
فردوسی	۸	۵	۶	۴	۴
مرکزی عمومی	۵	۱۰	۴	۲	۴۳
طالقانی	۲۲	۹	۶	۷	۱۲
مجموع	۷۵	۵۹	۲۸	۲۵	۹۷

۴-۴- نیروی انسانی و زیرساخت‌های کتابخانه‌ها

تأمین نیروی انسانی رابطه بسیار نزدیکی با بودجه دارد و بدون تأمین بودجه مناسب و کافی، توسعه کتابخانه‌ها با مشکل همراه خواهد بود. «توسعه کتابخانه‌ها مستلزم سازماندهی منطقی و مفید است که حاصل تلاش کتابداران آگاه و تحصیل‌کرده است و نیاز به کتابداران متخصص، روزبه‌روز افزایش پیدا می‌کند» [ص ۲۲، ۵۱۳]. به این ترتیب، کتابخانه‌ها هم در کمیت و هم در کیفیت کارکنان دچار کمبود هستند. در کتابخانه‌ها از افراد با تحصیلات کم و یا غیرمتخصص بسیار استفاده می‌شود و دلیل آن کمبود کارشناس در این رشته نیست بلکه ممکن است، کمی حقوق باعث جذب نیروی غیرحرفه‌ای شود. از لحاظ کیفی، از مجموع ۶۸ کارمند کتابخانه‌های منطقه، شاید فقط ۹ نفر دارای کارشناسی کتابداری و اطلاع‌رسانی باشند، ۷ نفر کارشناسی دیگر رشته‌ها و ۵ نفر هم دیپلمه هستند. طبق استانداردها یک سوم کارکنان باید متخصص باشند. کتابخانه‌های علامه حلی، فردوسی و طالقانی با توجه به تعداد کم کارمندان از کیفیت خوبی برخوردارند؛ ولی، کتابخانه‌های ۱۷ شهریور، سیدمرتضی و احیاناً مرکزی عمومی (آمار نداده) از لحاظ کیفی از حد استاندارد پایینتر می‌باشند.

بررسی امکانات و ظرفیت کتابخانه‌ها با توجه به آمار سال ۱۳۷۵ نشان می‌دهد که

تسهیلات مورد نیاز کافی نبوده است و تعداد کتابها، مراجعان، اعضا و تعداد جمعیت شعاع عملکرد هر کتابخانه متناسب نمی‌باشد (جدول ۳). برای مثال کتابخانه مرکزی عمومی با توجه به تعداد جمعیت تحت پوشش خود که در مرتبه چهارم در بین کتابخانه‌های منطقه قرار دارد، از لحاظ امکانات و تعداد کتابها، اعضا و مراجعان بی‌نظیر است. در بعضی کتابخانه‌ها به‌خصوص جنوب منطقه که تعداد کتابخانه‌ها بیشتر است و جمعیت تحت پوشش آنها کمتر است، به نظر می‌رسد، امکانات کافی باشد. در عمل هم چند کتابخانه خلوت بود ولی عواملی همچون نداشتن گرمایش و سرمایش مناسب، نوع بنای ساختمان کتابخانه و نداشتن خدمات جنبی و تداخل با کاربریهای دیگر، از جمله علل عدم استقبال افراد از کتابخانه است.

از نظر سالن مطالعه بررسیهای میدانی نشان داد که در بعضی از کتابخانه‌ها سالنهای مطالعه خواهران و برادران از مصادیق بارز تبعیض بوده است. کتابخانه‌های سیدمرتضی، ۱۷ شهریور، علامه حلی و مرکزی به‌ترتیب بیشترین تفاوت و تبعیض را داشتند و فردوسی، خواجه‌ی کرمانی و طالقانی (به‌صورت یک‌روز درمیان برای خواهران) تقریباً دارای شرایط یکسانی هستند.

از نظر زیربنای کتابخانه‌ها، به غیر از کتابخانه ۱۷ شهریور (کوچک و قدیمی) و مرکزی عمومی (بزرگ)، همه کتابخانه‌های منطقه ۱۲ که بعد از انقلاب اسلامی ساخته شده‌اند، بزرگ و نوساز هستند (جدول ۳).

ساختمان و فضای کتابخانه‌های منطقه نیز نشان‌دهنده اختلافات فاحشی می‌باشد. در ساختمان و فیزیک کتابخانه چه داخل و چه نمای بیرونی، باید از مصالح بومی و استاندارد استفاده شود. مشاهده شده است که تقلید از گوه‌های غربی نه تنها باعث آرامش استفاده‌کنندگان و استفاده بهینه از وسایل گرمایش و سرمایش نمی‌شود بلکه باعث عدم استقبال مردم از اینگونه محیطها می‌شود. در مورد مقایسه زیربنا و درجه کتابخانه‌ها (جدول ۳) همه کتابخانه‌ها به غیر از کتابخانه‌های ۱۷ شهریور و فردوسی به حد نصاب‌رسیده و استاندارد هستند. با توجه به رشد جمعیت و جوانی آن، مواقعی که امتحان دوره‌های تحصیلی و کنکور برگزار می‌شود، فضا شلوغ و غیرقابل تحمل است، اما در هنگام تابستان که اوقات فراغت جوانان بیشتر است، از کتابخانه استقبال نمی‌شود. ظرفیت کتابخانه‌ای با ۱۰۰/۰۰۰ نفر جمعیت، باید حداقل ۱۵۰ صندلی باشد. اکثر کتابخانه‌های منطقه با این حساب از استاندارد بالاترند و در واقعیت بعضی مواقع از سال کتابخانه‌ها خلوت هستند.

جدول ۳ مشخصات فضا و امکانات کتابخانه‌های عمومی منطقه ۱۲^۱

کتابخانه‌ها	سازمان مادر	درجه	سال تأسیس	زیربنا	تعداد میز	تعداد صندلی	تعداد کتاب	مراجعات در ماه	تعداد اعضا
علامه حلی	ارشاد	یک	۱۳۶۱	۱۷۰۰	۳۸	۲۹۰	۲۶۰۰۰	۳۰۰۰	۶۰۰۰
۱۷ شهریور	ارشاد	یک	۱۳۴۸	۵۰۰	۴۰	۱۵۰	۱۷۱۵۰	۶۶۶۶	۳۰۰۰
خواجه‌ی کرمانی	شهرداری ۱	سه	۱۳۷۴	-	۲۰	۵۰	۱۲۸۰۰	۱۱۶۶	۱۸۴۳
سیدمرتضی	ارشاد	یک	۱۳۶۶	۱۷۰۰	-	-	۲۲۴۰۰	۴۰۰	۱۷۰۵
فردوسی	شهرداری	سه	۱۳۷۹	۴۰۰	۴۰	۱۴۰	۱۱۷۸۴	۱۸۰۰	۲۱۴۲
مرکزی عمومی	ارشاد	-	۱۳۴۰	۲۸۳۰	۷۱	۱۴۰	۷۵۱۵۹	۱۶۳۴۹	۸۷۸۸
طالقانی	شهرداری	-	۱۳۷۴	۷۰۰	۲۵	۱۰۰	۱۹۵۷۲	۵۰۰۰	۵۱۰۰

در رابطه با تطابق ساختمان کتابخانه‌ها برای این کاربری نتایج پاسخهای مندرج در پرسشنامه نشان می‌دهد که همه کتابخانه‌های وابسته به وزارت ارشاد دارای این ویژگی بوده و همه کتابخانه‌های وابسته به سازمان فرهنگی - هنری شهرداری از همان ابتدا به‌عنوان کتابخانه ساخته شده‌اند. می‌توان این مسأله را به هویت ساخت خانه فرهنگ، فرهنگسرا و مواردی این‌چنین به شهرداری نسبت داد. در هر صورت با تجهیز بیشتر و افزایش فضای کتابخانه‌ها (که احتمالاً به‌صورت عمودی است) می‌توان به افراد خارج از منطقه هم خدمات خوبی ارائه داد. در اکثر موارد که مراجعان فقط برای مطالعه درسهای شخصی به کتابخانه می‌آیند، کمبود فضا، میز و صندلی، عدم تهویه مناسب و خرابی سرویسهای بهداشتی و مسائل دیگر به چشم می‌خورد که با آمار و ارقام تحلیل نمی‌شود بلکه باید با ارتباط دوستانه و صمیمانه با مراجعان در رفع مشکلات آنها کوشش شود.

۵- نتیجه‌گیری

در جامعه امروز ما (بویژه در جنوب شهر تهران) با بعد متوسط خانواری در حدود ۴/۵ نفر و کمبود فضای مسکن، امکان مطالعه در منازل کمتر شده است و در دوره‌هایی ارسال، ازدحام مراجعان در کتابخانه‌های عمومی آسایش را از همه سلب می‌کند. کتابخانه‌های عمومی

۱. منظور سازمان فرهنگی - هنری وابسته به شهرداری است.

منطقه ۱۲ در بافت فرسوده و فشرده تجاری، اداری منطقه و خیابانهای شلوغ محاصره شده‌اند. کتابخانه‌ای که بیشتر از همه در محیط تجاری و مسکونی قرار گرفته، کتابخانه طالقانی است. ممکن است تصور شود، نزدیکی به مکانهای مسکونی امتیاز محسوب می‌شود ولی این موضوع به سه دلیل رد می‌شود، اول اینکه فشردگی بافت مسکونی مانع از گسترش فضای سبز اطراف کتابخانه خواهد شد. دوم اینکه از دید اکثر مردم مخفی می‌ماند و نیازمند تبلیغ بیشتری در خیابانهای اصلی خواهد بود. سوم اینکه دسترسی به آن مشکل است، به‌خصوص اگر فاصله زیادی با اصلی داشته باشد. کتابخانه‌های مرکزی عمومی (به‌علت وجود بازار)، علامه‌حلی و ۱۷ شهریور به‌علت قرار گرفتن در کنار خیابانهای پر رفت و آمد، بیشترین سرو صدای محیط بیرونی کتابخانه را به‌خصوص در بعدازظهر دارند. در حالی که، بیشتر منطقه ۱۲ در طرح ممنوع بودن رفت و آمد وسایل نقلیه شخصی از صبح تا ساعت ۵ بعدازظهر (طرح ترافیک) قرار دارد که از مزیت‌های بخش‌هایی از منطقه در قسمتی از روز است. کتابخانه‌های طالقانی و علامه‌حلی بیشترین درخواست مجاورت و نزدیکی به فرهنگسرا و یا کتابفروشی را دارند. کتابخانه‌های مرکزی عمومی، خواجه‌ی کرمانی (با توجه به درصد بیشتر مراجعان) و ۱۷ شهریور، بیشترین افراد ولگرد و مزاحم را دارند. بافت تجاری بیشتر منطقه به‌همراه گرانی زمین و املاک، افزایش تعداد کتابخانه‌ها را تا مدتی منتفی خواهد کرد. محدوده و حوزه نفوذ اکثر کتابخانه‌ها خارج از منطقه است و مراجعان زیادی از خارج منطقه به آنها مراجعه می‌کنند، به‌خصوص کتابخانه مرکزی عمومی (پارک‌شهر). دلایل این امر عبارتند از: مرکز بودن منطقه، نحوه قرار گرفتن کتابخانه‌ها که به‌علت وضعیت خاص کاربری زمین، اکثر آنها در حاشیه منطقه قرار دارند و مسأله دیگر که به سهولت ارتباط کمک می‌کند، وسایل حمل و نقل متنوع و متعدد عمومی (به‌خصوص راه‌آهن زیرزمینی یا مترو) است. این موضوع به گسترش ارتباط و تعامل با جمعیت مناطق اطراف منتهی می‌شود.

در ضمن تجهیز کتابخانه‌ها متناسب با نیاز متقاضیان نیست؛ زیرا بیشتر مراجعان برای درس‌های دبیرستانی و پیش‌دانشگاهی به کتابخانه‌ها می‌آیند و کتابخانه‌ها از لحاظ تعداد و کیفیت کتابهای کنکوری و تستی ضعیف هستند و جوابگوی انبوه مراجعان نیستند. اما در تابستانها و مواقعی که امتحان دوره‌های تحصیلی و همچنین کنکور نیست، کتابخانه‌ها خلوت بوده و از امکانات، ظرفیت، کتابها و نشریه‌های متعدد کتابخانه‌ها استفاده بهینه نمی‌شود.

از دحام جمعیت و وسایل نقلیه شخصی باعث آلودگی‌هایی صوتی و هوا شده، آسایش را از مردم بومی سلب کرده است. کاربری‌های متنوع تجاری و صنعتی مناطق مسکونی را احاطه کرده است و هیچ تفکیکی بین محل کار و استراحت وجود ندارد. در اکثر موارد عامل منفی در کتابخانه‌ها وجود خیابانهای شلوغ و یا کاربری‌های نامناسب در اطراف آن است و این در صورتی است که با سرمایه‌گذاریهای زیاد محیط‌های زیبا و جالبی ساخته شده ولی افراد قادر نیستند استفاده مناسب را ببرند، مگر در موارد استثنایی که با تلاش شهرداریها، فضاهای سبز شهری احیا شده‌اند.

با بررسی فاصله زمانی و مکانی مراجعان از کتابخانه‌ها، میزان دسترسی مراجعان به کتابخانه‌ها و توزیع کتابخانه‌ها نسبت به یکدیگر و با در نظر گرفتن جو مذهبی حاکم بر مردم بومی، برای استفاده هرچه بهتر مردم منطقه از کتابخانه‌های عمومی، راه‌حلی به غیر از افزایش تعداد کتابخانه‌های دولتی به نظر می‌رسد و آن‌هم به‌علت وجود مساجد و حسینیه‌های بسیاری در منطقه است. با تجهیز امکانات و افزایش ساعت کار کتابخانه‌های عمومی مساجد و حسینیه‌ها، مردم منطقه می‌توانند براحتی و با طی مسافت‌های کوتاه از کتابخانه‌های محلی استفاده کنند، با باز بودن کتابخانه‌های دولتی در روزهای تعطیل (که درخواست اکثر مراجعان در این پژوهش و پژوهش‌های قبلی بوده است) غنی‌سازی مجموعه کتابها و نشریه‌های کتابخانه‌های دولتی مناطق مجاور و ایجاد قرائت‌خانه‌هایی برای مواقع امتحانات در خانه‌های فرهنگ و یا مجاور کتابخانه‌ها با همان مدیریت، می‌توان اثر کمبود کتابخانه‌ها را کم‌رنگ‌تر کرد. به‌طور کلی کتابخانه‌های عمومی در جامعه امروز ما می‌توانند از دو راه عمده خدمات‌رسانی کنند:

۱- غنی‌سازی مجموعه کتابخانه‌ها

۲- فعال کردن خدمات جنبی کتابخانه‌ها

برای رونق و پیشرفت کتابخانه‌های عمومی باید از تمام امکانات برای بهینه‌کردن مجموعه کتابها، وسایل سمعی و بصری و رایانه‌ای کتابخانه‌ها و خدمات جنبی از جمله نمایشگاه کتاب و ایجاد سالن‌های مطالعه برای افراد محصل و دانشجو (که امکان مطالعه در منزل را ندارند) بهره‌برداری شود. به نظر می‌رسد کمبود کتابخانه اولین مسأله‌ای است که باید به آن پرداخت. در مناطق پرجمعیت با تعداد اندک کتابخانه‌ها بویژه در ایام امتحان، مسائل دوچندان

می‌شود. با توجه به گسترش و تراکم محدوده تجاری - اداری و گرانی املاک، بهترین راه‌حل در مقطع فعلی به شکوفایی توانهای مراکز مذهبی باز می‌گردد که حداقل می‌تواند نیازهای مردم بومی منطقه را رفع کند. به‌علت جو مذهبی حاکم بر منطقه و مردم بومی هنوز کتابخانه مساجد و حسینیه‌های بسیاری فعال می‌باشند که سازمان تأسیس و تجهیز کتابخانه‌های مساجد، امور مربوط به کتابخانه‌های مساجد را به عهده دارد که در تیرماه ۱۳۸۲ از تجهیز مجدد کتابخانه‌های مساجد خبر دادند. اگر به کتابخانه‌های حسینیه‌ها کمکی نشود که معمولاً از طرف هیأت‌های مذهبی و کمک‌های مردمی اداره می‌شوند، معلوم نیست پایدار بمانند. بعضی از خانه‌های فرهنگ و فرهنگسراها (متعلق به شهرداری) در زمینه ایجاد کتابخانه فعالیت دارند، این مراکز طبق قانون باید دارای کتابخانه باشند. در مجموع کتابخانه‌هایی که بعد از انقلاب ساخته شده‌اند، دارای کیفیت و کمیت بالاتری هستند. وجود بازار و قطبهای تجاری دیگر و گرانی زمین در این منطقه باعث شده است تا کاربریهای جدید فرهنگی در اطراف منطقه و در زمینهای بایر شکل بگیرد. با توسعه این‌گونه تحقیقات در سطح چند منطقه مثل حوزه مرکزی، شمالی، جنوبی، شرقی و غربی و یا براساس هر مرزبندی دیگر در شهرهای بزرگ مثل تهران، بررسی استقرار و عملکرد کتابخانه برای اجرای اهداف خدمات‌رسانی بسیار بهتر خواهد بود. همسانی مدیریتهای مختلف برای احداث، تجهیز و اداره کتابخانه‌های عمومی به رشد و اعتلای علمی و فرهنگی جامعه کمک خواهد کرد.

۶- منابع

- [۱] معصومی م؛ «ارزیابی و تحلیل توزیع فضایی و امکانات کتابخانه‌های عمومی در شهر تهران (مطالعه موردی: منطقه ۱۲ تهران)»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، تربیت مدرس، پاییز ۱۳۸۲.
- [۲] بهفروزی م؛ «بررسی وضع موجود کتابخانه‌های عمومی وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی شهر تهران»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم کتابداری، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه تهران، مهرماه ۱۳۷۰، کتاب اول، بانک اطلاعات شهری، ج ۱، شهرداری تهران، ۱۳۷۶-۱۳۷۷.

- [۳] زنگی آبادی م.؛ «تحلیل توزیع فضایی و مکانیابی کتابخانه‌های عمومی با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (مطالعه موردی: شهر کرمان)»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، تربیت مدرس، اردیبهشت ۱۳۸۱.
- [۴] مرجانی ن.؛ «بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی شهر ری و ارائه راه‌حل برای دست‌یافتن به وضع مطلوب»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۷.
- [۵] داودیان ف.؛ «مقایسه میزان رضایت‌مندی استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های عمومی وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و کتابخانه‌های عمومی وابسته به سازمان فرهنگی - هنری شهرداری شهر تهران»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم کتابداری، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران، زمستان ۱۳۷۶.
- [۶] اباذری م.ر.؛ «بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی شهر اصفهان»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم کتابداری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شمال تهران، ۱۳۷۶.
- [۷] آقاچان‌زاده ج.؛ «بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی استان مازندران»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم کتابداری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شمال تهران، ۱۳۷۶.
- [۸] افروزی‌نیا ع.؛ «بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی استان خوزستان»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم کتابداری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شمال تهران، ۱۳۷۶.
- [۹] تدین ترشیزی م.؛ «بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی شهر مشهد»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، تهران، ۱۳۷۴.
- [۱۰] آشوغ ا.؛ «بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی استان گیلان»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، تهران، ۱۳۷۳.

[۱۱] امانی غ: «بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی استان اردبیل»؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم کتابداری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شمال تهران، ۱۳۷۴.

[12] Kanfindfer K.; An application and analysis of six output measures correlated with user satisfaction...of pittsburgh system; PH.D., 1989.

[13] Oliver M.; The public library in the digital age: New technology, perennial problem; 1996.

[14] Bernard M.; The meaning of service: An ethnographic study of a public library in quebec; 1996.

[15] Hanson E.; A jewel in a park: West mount public library, 1897-1918.

[۱۶] شکوئی ح:؛ دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری؛ انتشارات سمت، ۱۳۷۳.

[۱۷] پرهیزکار ا:؛ «ارائه الگوی مناسب مکان‌گزینی مراکز خدمات شهری با تحقیق در مدلها و ساج شهری»؛ رساله دکترای دانشگاه تربیت مدرس، انتشارات دانشگاه یزد، ۱۳۸۲.

[۱۸] حبیبی م، مسائلی ص:؛ سرانه کاربریهای شهری؛ انتشارات سازمان ملی زمین و مسکن، ۱۳۷۸.

[۱۹] زیاری ک:؛ مدل‌های برنامه‌ریزی کاربری اراضی شهری؛ انتشارات دانشگاه یزد، ۱۳۸۲.

[۲۰] دواشتیاق ص:؛ چکیده طرح جامع جدید تهران (طرح حفظ و ساماندهی)؛ مصوب شورای عالی شهرسازی و معماری ایران سال ۱۳۷۱، انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، اسفند ۱۳۷۷.

[۲۱] مرکز آمار ایران؛ «فصلنامه اطلاع رسانی و پژوهشی تازه‌های آمار»؛ ج ۲، تابستان ۱۳۷۷.

[۲۲] حری ع:؛ ده سال تلاش، نامه انجمن کتابداران ایران؛ ج ۴، زمستان ۱۳۵۴.